

ВАЛЮТНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ, ПОНЯТТЯ І ВИДИ СУБ'ЄКТІВ ВАЛЮТНИХ ПРАВОВІДНОСИН

У статті автор досліджує поняття валютно-правових відносин, надає класифікацію суб'єктів валютних правовідносин, досліджує функції державних органів і банківської системи України у сфері валютного контролю, аналізує валютну правосуб'єктність, яку поділяє на три складові – валютну правоздатність, валютну дієздатність і валютну деліктоздатність, характеризує особливості фінансової відповідальності за порушення валютного законодавства України.

Ключові слова: валютні цінності, валюта, валютні операції, валютний контроль, валютне регулювання, валютно-правові відносини, валютні фонди.

**Джавага
Анна Вікторівна,**

*аспірант Класичного
приватного універси-
тету, м. Запоріжжя*

Валютні правовідносини є врегульованими фінансово-правовими нормами суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення валютних операцій, проведення валютного контролю і регламентування валютного обігу.

Проблеми правового регулювання валютних відносин досліджуються такими вітчизняними науковцями, як Є. Алісов, Л. Воронова, М. Кучерявенко, Л. Касьяненко, Т. Латковська, А. Монаєнко, Н. Пришва, О. Солдатенко, Н. Якимчук.

Щодо поняття валютно-правових відносин думки учених розділилися. Згідно з поглядом Н. Артьомова валютні правовідносини – це врегульовані нормами валютного права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії юридичних прав і обов'язків, що реалізують приписи, які містяться в цих нормах, щодо утворення, розподілу, використання валютних коштів і державних золотовалютних фондів, а також щодо здійснення валютного регулювання [1, с. 134].

За словами Н. Сапожникова, валютні правовідносини – це приватноправові і публічноправові відносини, що виникають з приводу здійснення валютних операцій [6, с. 108].

Сутність валютних правовідносин уперше в Україні комплексно дослідив Є. Алісов, але під впливом

часу ця категорія зазнала змін, а отже потребує детального вивчення. Учений вважає, що валютні відносини складаються в сфері фінансової діяльності держави і пов'язані з її роллю в розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту з метою утворення і використання необхідних суспільству валютних фондів [8, с. 456].

3. Михайлів, 3. Гаталяк, Н. Горбаль та О. Музика під валютними правовідносинами розуміють урегульовані нормами права комплексні суспільні зв'язки, які мають особливий владно-майновий характер і виникають у процесі організованої державою фінансової діяльності щодо утворення та використання централізованих і децентралізованих фондів специфічних грошових засобів – валютних фондів [5, с. 34].

Л. Кравченко валютні правовідносини визначає як урегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають у фінансово-кредитній сфері щодо створення і використання валютних фондів держави, окремого підприємства чи громадянина та мають комплексний і владно-майновий характер [4, с. 13].

У визначенні валютних правовідносин Н. Артёмов вказує лише на публічноправові відносини, тобто на відносини з валютно-правового регулювання і контролю; на відносини, спрямовані на захист інтересів держави. Тому це визначення необхідно доповнити приватноправовим змістом [1, с. 135]. У свою чергу визначення Н. Сапожнікова є занадто загальним.

Слушним є визначення валютних відносин А. Іскоростенського. Він

вважає, що це суспільні відносини, пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням валютних ресурсів, здійсненням контролю та регулюванням порядку проведення операцій з валютними цінностями у процесі валютного обігу, а також відносини, які виникають у сфері валютної діяльності держави. До видів валютних правовідносин належать валютні приватні та валютні публічні правовідносини. Валютні публічні правовідносини переважно виникають у процесі здійснення валютного регулювання та публічного валютного контролю у сфері валютної діяльності та здійснення державою валютної політики, що є безпосереднім об'єктом цих правовідносин. Валютні публічні правовідносини надають органам і агентам публічного валютного контролю активної правосуб'єктності, а іншим суб'єктам підпорядкування – пасивної правосуб'єктності [3, с. 202].

Тому під валютними правовідносинами в рамках нашого дослідження ми будемо розуміти суспільні відносини, що виникають з приводу валютного регулювання і здійснення валютних угод, а також контролю за законністю цих видів діяльності.

Суб'єктами валютних правовідносин є органи державної влади, уповноважені банки на чолі з Національним банком України, резиденти і нерезиденти (юридичні і фізичні особи). Особливе місце в цих правовідносинах займають міжнародні фінансові організації.

Кожен суб'єкт валютних правовідносин має валютно-правовий статус. Кожен такий суб'єкт володіє двома видами статусів – загальним

і спеціальним. Загальний валютно-правовий статус характеризує категорію суб'єкта правовідношення (наприклад, загальний валютно-правовий статус резидентів, загальний валютно-правовий статус органів валютного регулювання). Особливий валютно-правовий статус належить конкретному суб'єктові валютного права у рамках відповідної категорії, тобто він конкретизує загальний статус (наприклад, особливий валютно-правовий статус громадян України в рамках загального валютно-правового статусу резидентів).

Органами державної влади, що здійснюють валютне регулювання, згідно зі ст. 11 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15-93 є Національний банк України та Кабінет Міністрів України. Так, відповідно до згаданої статті Декрету:

1. Національний банк України у сфері валютного регулювання: здійснює валютну політику виходячи з принципів загальної економічної політики України; складає разом із Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України; контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України; визначає в разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам; видає в межах, передбачених цим Декретом, обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України; нагромаджує, зберігає і використо-

вує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики; видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування; установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених в іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях, згідно зі ст. 8 цього Декрету; установлює за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики, єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням; забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

2. Кабінет Міністрів України у сфері валютного регулювання: визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу України; бере участь у складанні платіжного балансу України; забезпечує виконання бюджетної та податкової політики в частині, що стосується руху валютних цінностей; забезпечує формування і є розпорядником Державного валютного фонду України згідно зі ст. 14 цього Декрету; визначає порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які використовуються в торговельному обігу з іноземними державами, а також у неконвертованій іноземній валюті, що використовується в неторговельному обігу з іноземними державами

на підставі положень міжнародних договорів України.

Проте регулювання здійснюється не лише за допомогою підзаконних актів, які мають право видавати органи валютного регулювання; валютні правовідносини регулюються законодавчими актами, де головну роль відіграє Конституція України. Із Декрету «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» неможливо зрозуміти місце валютно-правової нормотворчості в системі валютних правовідносин. Тому уявляється доцільним розділити органи валютного регулювання на загальні і спеціальні, віднісши до загальних Верховну Раду, а до спеціальних – Національний банк України.

До актів валютного законодавства також належать міжнародні договори України. Вони застосовуються до валютних правовідносин безпосередньо, за винятком випадків, коли з міжнародного договору виходить, що для його застосування потрібно видання внутрішньодержавного акта валютного законодавства України. На валютні правовідносини, як і на всі правові відносини, поширюється конституційне правило про те, що якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, які передбачені чинним законодавством, застосовуються правила відповідного міжнародного договору.

Важливою складовою валютних правовідносин є валютний контроль. На думку Н. Сатарової, аналіз відповідних статей валютного законодавства дозволяє визначити, що валютному контролю підлягають усі валютні операції незалежно від того,

здійснюються вони вільно чи стосовно них встановлено валютні обмеження. Вона пояснює це тим, що навіть вільне здійснення валютних операцій пов'язане з виконанням низки формальностей, які є заходами пасивного контролю (наприклад, надання статистичних даних, складання паспорта угоди тощо), що дозволяє організувати органам валютного контролю спостереження за проведенням валютних операцій, накопичувати інформацію про рух валютних потоків і за необхідності коригувати валютну політику держави [7, с. 54].

Оскільки валютний контроль є частиною фінансового контролю, можна зробити висновок, що систему валютного контролю складає система правомочності спеціальних органів, які виконують функції державного валютного контролю.

Відповідно до ст. 13 Декрету «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» функції державних органів і банківської системи України у сфері валютного контролю виконують:

1) Національний банк України, що є головним органом валютного контролю, який контролює виконання правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених цим Декретом до компетенції інших державних органів; забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з цим Декретом та іншими актами валютного законодавства України;

2) уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, які отримали від

Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи;

3) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами на території України;

4) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері надання послуг поштового зв'язку, здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів і пересилання валютних цінностей через митний кордон України;

5) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Правовий статус Уряду не свідчить про нього як про орган валютного контролю. Уряд України направляє і координує діяльність з валютного контролю, здійснювану іншими органами виконавчої влади, що не тотожно валютному контролю. Ми бачимо особливість правового положення Уряду України в системі органів валютного контролю в тому, що він здійснює валютний контроль на правах органу загальної компетенції, не будучи при цьому ні органом, ні агентом валютного контролю.

Валютний контроль повинен поширюватися не лише на здійснення

валютних угод, але і на діяльність державних органів у сфері валютно-правового регулювання. Сьогодні ж виникає ситуація, коли регулювальний орган здійснює контроль своїх же дій з валютного регулювання. Така система валютних органів порушує конституційно закріплений принцип розподілу влади, на якому будується вся система органів державної влади.

У зв'язку з ситуацією, що склалася, потрібен перерозподіл державних повноважень з валютного регулюванню і валютного контролю згідно з напрямками адміністративної реформи в Україні.

Контрольні функції належать не лише органам виконавчої влади – судова влада також здійснює контроль у сфері валютно-правового регулювання та інших валютно-правових відносин. У науковій літературі відзначається, що в процесі роботи суди здійснюють не лише функцію зі здійснення правосуддя, вони також контролюють діяльність органів виконавчої влади стосовно громадян й інших суб'єктів правовідносин, що виникають у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності цих органів. Таким чином, суди здійснюють контроль у сфері валютних правовідносин. Причому цей контроль спрямований як на перевірку законності нормативно-правових актів органів валютного регулювання і контролю, так і на перевірку законності рішень і дій цих органів та їх посадових осіб щодо інших учасників валютно-правових відносин. Тому, подібно до органів валютного регулювання, вважаємо виправданим віднесення судів до органів валютного контролю загальної компетенції, тоді

як спеціальними органами валютного контролю є органи, прямо названі Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю».

Основними міжнародними фінансовими організаціями, що вступають в правовідносини з Україною, є Міжнародний банк реконструкції і розвитку (Всесвітній Банк), Міжнародний валютний фонд, Міжнародні клуби кредиторів, Міждержавний банк Співдружності Незалежних Держав. Міжнародною організацією, що здійснює непрямий вплив на валютні правовідносини, є Світова організація торгівлі.

Ці міжнародні організації та Україна укладають міжнародні договори, що регулюють валютні операції, які здійснюються на світових валютних ринках, і міжнародні розрахунки. Ці договори можуть бути різними – універсальними або регіональними, багатосторонніми або двосторонніми, але «саме договори точно відбивають дійсні наміри сторін, надають надійність міждержавним відносинам». Серед міжнародно-правових актів, що так чи інакше регулюють валютні відносини, можна назвати Бреттон-Вудські угоди 1944 р., за якими засновані Міжнародний банк реконструкції і розвитку і Міжнародний валютний фонд; Ямайська угода 1976 р., що стала по суті продовженням Бреттон-Вудських угод; Віденську конвенцію про право міжнародних договорів 1969 р., Женевську конвенцію 1930 р. про перевідні і прості векселі тощо.

Суб'єктами валютних правовідносин можуть бути юридичні і фізичні особи. Це резиденти і нерезиденти,

що перераховані в ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15-93.

Резиденти:

- фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, зокрема ті, що тимчасово перебувають за кордоном;

- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;

- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

Нерезиденти:

- фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, зокрема ті, що тимчасово перебувають на території України;

- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, які створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, зокрема юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю

юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;

- розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницької діяльності на підставі законів України.

Для того щоб бути здатними здійснювати валютні угоди, резиденти і нерезиденти повинні мати правосуб'єктність. У загальній теорії права поняття правосуб'єктності розроблено достатньою мірою. Воно складається з трьох складових – правоздатність, дієздатність і деліктоздатність. У свою чергу валютна правосуб'єктність має три складові – валютну правоздатність, валютну дієздатність і валютну деліктоздатність. Практична реалізація валютної правосуб'єктності резидентів і нерезидентів здійснюється за допомогою здійснення валютних угод.

Коло прав, які мають резиденти і нерезиденти, закріплено у ст. 6 Декрету про уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали ліцензію Національного банку України: а) від свого імені купують і продають іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів і нерезидентів; б) мають право від свого імені і за свій рахунок купувати іноземну валюту готівкою у фізичних осіб – резидентів і нерезидентів, а також продавати її фізичним особам – резидентам.

Резиденти і нерезиденти – фізичні особи – мають право продавати іно-

земну валюту уповноваженим банкам та іншим фінансовим установам, які одержали ліцензію Національного банку України, або за їх посередництвом – іншим фізичним особам – резидентам, а також національному оператору поштового зв'язку, який одержав ліцензію Національного банку України.

Фізичні особи – резиденти – мають право купувати іноземну валюту в уповноважених банках та інших фінансових установах, що одержали ліцензію Національного банку України, або за їх посередництвом – в інших фізичних осіб – резидентів і нерезидентів, а також у національного оператора поштового зв'язку, який одержав ліцензію Національного банку України.

У цивільних валютно-правових відносинах резидентам і нерезидентам належать права з укладення різних видів договорів, предметом яких є валютні цінності, а також зі здійснення інших валютних угод.

До обов'язків резидентів і нерезидентів, окрім їх договірних обов'язків, належать такі: представляти органам валютного контролю документи і інформацію, які пов'язані з проведенням валютних операцій, відкриттям і веденням рахунків; виконувати приписи органів валютного контролю про усунення виявлених порушень актів валютного законодавства України; вести в установленому порядку облік і складати звітність за валютними операціями, що проводяться ними, забезпечуючи збереження відповідних документів і матеріалів. Так, відповідно до п. 2.6 постанови Правління

Національного банку України «Про затвердження Правил організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України» від 19 березня 2003 р. № 124 фінансові (небанківські) установи, національний оператор поштового зв'язку України, яким надано генеральну ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій, надсилають зведені дані по установі в цілому, у розрізі відокремлених підрозділів, у розрізі регіонів за операціями, здійсненими відокремленими підрозділами установи, у формі файлів електронними засобами зв'язку у порядку, затвердженому Національним банком України.

Щодо валютної деліктоздатності слід зазначити, що відповідно до п. 2 ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15-93 до резидентів, нерезидентів, винних у порушенні правил валютного регулювання і валютного контролю, застосовуються такі міри відповідальності (фінансові санкції):

– за здійснення операцій з валютними цінностями, що передбачені п. 2 ст. 5 цього Декрету, без одержання генеральної ліцензії Національного банку України, – штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій, з виключенням банку з Республіканської книги реєстрації банків або без такого виключення;

– за здійснення операцій з валютними цінностями, що потребують одержання ліцензії Національного банку України згідно з п. 4 ст. 5 цього Декрету, без одержання індивідуальної ліцензії Національного банку України, – штраф у сумі, еквівалентній сумі зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій; за торгівлю іноземною валютою банками та іншими фінансовими установами, національним оператором поштового зв'язку без одержання ліцензії Національного банку України та (або) з порушенням порядку й умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України, установлених Національним банком України, – штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій, з виключенням банку з Республіканської книги реєстрації банків або без такого виключення; за несвоєчасне подання, приховування або перекручення звітності про валютні операції – штраф у сумі, що встановлюється Національним банком України.

Санкції, передбачені цим пунктом, застосовуються Національним банком України та, за його визначенням, – підпорядкованими йому установами. Оскарження дій щодо накладення стягнень провадиться у судовому порядку. Суми стягнених штрафів спрямовуються до державного бюджету України.

Список використаних джерел:

1. Артемов Н. М. Финансовое право: вопросы и ответы / Н. М. Артемов, Е. М. Ашмарина. – М.: ИД «Юриспруденция», 2006. – 160 с.

2. Емелин А. В. Тосунян Г. А. Валютное право Российской Федерации : учеб. пособ. – 2-е изд., испр. и доп. / Г. А. Тосунян, А. В. Емелин. – М.: Дело, 2004. – 368 с.

3. Искоростенський А. М. Особливості правового регулювання валютної системи України / А. М. Искоростенський // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – № 1(36). – Ірпінь: Нац. академія ДПС України, 2007. – С. 202–208.

4. Кравченко Л. М. Правові застави валютного регулювання і контролю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інфор-

маційне право» / Л. М. Кравченко. – Ірпінь, 2003. – 19 с.

5. Михайлів З. В. Міжнародні кредитно-розрахункові відносини та валютні операції: навч. посіб. / Михайлів З. В., Гаталяк З. П., Горбаль Н. І. – Л.: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. – 244 с.

6. Сапожников Н. В. Теоретические проблемы и перспективы развития валютного права / Н. В. Сапожников // Государство и право. – 2001. – № 11. – С. 107–114.

7. Саттарова Н. А. Принуждение в механизме валютно-правового регулирования / Н. А. Саттарова // Банковское право. – 2006. – № 2. – С. 51–54.

8. Фінансове право : підручник / [Алісов Є. О., Воронова Л. К., Кадьяленко С. Т. та ін.] ; керівник авт. колективу і відп. ред. Л. К. Воронова. – [3-е вид., випр. та доп.]. – Х.: Фірма «Консум», 1999. – 496 с.

Джавага А. В. Валютная правосубъектность, понятие и виды субъектов валютных правоотношений.

В статье автор исследует понятие валютно-правовых отношений, дает классификацию субъектов валютных правоотношений, исследует функции государственных органов и банковской системы Украины в сфере валютного контроля, анализирует валютную правосубъектность, которую разделяет на три составных элемента – валютную правоспособность, валютную дееспособность и валютную деликтоспособность, характеризует особенности финансовой ответственности за нарушение валютного законодательства Украины.

Ключевые слова: валютные ценности, валюта, валютные операции, валютный контроль, валютное регулирование, валютно-правовые отношения, валютные фонды.

Dzhavaha A. V. Currency legal personality, concept and types of subjects of currency legal relationships.

The article is dedicated to the concept of currency-legal relations, gives classification of subjects of currency legal relationships, the functions of public organs and banking system of Ukraine in the field of currency control, currency legal personality that is divided by three component elements: currency legal capacity, currency capability and currency responsibility, the author also characterizes the features of financial responsibility for violation of currency legislation of Ukraine.

The functions of public organs and banking system of Ukraine in the field of currency control execute:

The National bank of Ukraine is the main organ of currency control, that: carries out control after implementation of rules of adjusting of currency operations on the territory of Ukraine on all questions, not included by this Decree into the competence of other public organs; provides implementation of functions of the authorized banks in relation to the realization of currency control according to this Decree and other acts of currency legislation of Ukraine.

The authorized banks, financial institutions and national operator of postal connection, that got from the National bank of Ukraine general licenses to realization of currency operations, carry out control after currency operations that is conducted by residents and non-residents through these establishments.

A central executive that provides forming and will realize a public tax and custom policy body carries out financial control after currency operations that come true by residents and non-residents on territory of Ukraine.

A central executive that will realize a public policy in the field of the grant of services of postal connection body carries out control after inhibition of rules of postal orders and sending of currency values through the custom border of Ukraine.

A central executive that provides realization of public policy in the field of a state custom affair body carries out control after inhibition of rules of moving of currency values through the custom border of Ukraine.

Key words: currency values, currency, currency operations, currency control, currency adjusting, currency-legal relations, currency funds.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2014